

MAARJA EVANGEELIUM

Jaan Lahe, Siim Haltsonen

SISSEJUHATUS

I. Avastamis- ja avaldamislugu

1896 teavitas saksa koptoloog Carl Schmidt (1868–1938) oma raportis Preisi Kuninglikule Teaduste Akadeemiale, et ta ostis Kairost ühe papüüruskoodeksi. Koodeks pärines V sajandist ja sisaldas neli koptikeelset teksti: „Maarja evangeelium“, „Johannese apokrüüf“, „Sophia Jesu Christi“ ning katkendi teostest „Peetruse teod“. Koodeks, mis sai nimeks *Papyrus Berolinensis* 8502 (tuntud ka nime all *Papyrus Berolinensis Gnosticus*), paigutati Berliini Muuseumi Egiptuse osakonda, kus külastajatel on sellega аваeksponaadina võimalik tutvuda kuni tänaseni.¹ *Codex Berolinensis*'e publitseerimine oli aga seotud suurte raskustega. Kui Carl Schmidt oli koodeksi trükkimiseks ette valmistanud, tungis trükikotta vesi ja hävitas trükki minekut ootavad poognad. I maailmasõda ja sellele järgnenud majanduslikult raske aeg takistas uustrüki ettevõtmist. Alles 1938. aastaks jõudis Schmidt valmistada ette uustrüki, kuid samal aastal ta suri ja ettevõtmine jäi taas pooleli. 1941 võttis avaldamise enda peale Austria koptoloog Walter C. Till (1894–1964), kes jõudis ettevalmistustega lõpule 1943, ent taas jäi koodeks sõjaolude tõttu publitseerimata. Alles 1959, st 59 aastat pärast koodeksi avastamist õnnestus Walter Tillil see välja anda.² Täna-seks on kõigist koodeksis leiduvatest teostest olemas mitu tõlget eri keeltes.

Kuni *Papyrus Berolinensis*'e avastamiseni olid kõik eespool nimetatud neli teost tundmatud. Üksnes „Peetruse tegude“ kunagine olemasolu oli

¹ Walter Till, Hans-Martin Schenke, *Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502*. Hg., übers. und bearb. von Walter Till. 2., erw. Aufl. bearb. von Hans-Martin Schenke (Berlin: Akademie-Verlag, 1972).

² Kurt Rudolph, *Die Gnosis. Wesen und Geschichte einer spätantiken Religion*. 4., durchgesehene Aufl. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), 33.

patristiliste autorite kaudu teada.³ Olukord muutus aga seoses Nag Hammadi käsikirjade avastamisega (1946).⁴ Kolmeteistkümnest papüüruskoodeksist sisaldas koodeks III teost „Sophia Jesu Christi“ (NHC III, 4) ning koodeksid II, III ja IV „Johannese apokrüüfi“ eri versioone (NHC II,1; III,1; IV,1).⁵ Peaaegu kõik *Papyrus Berolinensis*'es leiduvad teosed on gnostilised⁶ – erandiks on vaid „Peetruse teod“, mis kuulub apokrüüfsete apostlite tegude raamatute hulka.

II. Tekst

Maarja evangeelium (edaspidi ka EvMar) paikneb *Codex Berolinensis*'es esimesel kohal, st enne „Johannese apokrüüfi“, „Sophia Jesu Christi't“ ja „Peetruse tegusid“. Tekst on säilinud vaid osaliselt – säilinud on lk 7,1–10,23 ja lk 15,1–19,5, st osa teose algusest ja osa lõpust. Algselt oli evangeeliumi pikkuseks 18 lk, ent puuduvad lk 1–6 ja 11–14, seega on säilinud vaid ligi pool evangeeliumist. Lisaks *Codex Berolinensis*'ele sisaldavad osa Maarja evangeeliumist veel kaks kreekakeelset papüürusfragmenti (*PapOxy* 3525 ja *PapRyl* 463). Mõlemad fragmendid pärinevad III sajandist. *PapOxy* 3525 vastab tekstile *Codex Berolinensis* lk 9,5–10,13 ja *PapRyl* 463 *Codex Berolinensis* lk 17,5–22 ja 18,5–19,5. Üksikutes punktides lahk-

³ Vt Wilhelm **Schneemelcher**, „Petrusakten“ – Edgar Hennecke, Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung, 3., völlig neubearbeitete Aufl. Hrsg. von Wilhelm Schneemelcher. 2. Bd. Apostoliches, Apokalypsen und Verwandtes (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1964), 177–188.

⁴ Nag Hammadi käsikirjade kohta vt Hans-Martin **Schenke**, „Einführung“ – Nag Hammadi Deutsch. 1. Bd: NHC I,1-V,1. Eingeleitet und übersetzt von Mitgliedern des Berliner Arbeitskreises für Koptisch-Gnostische Schriften. Hrsg. von Hans-Martin Schenke, Hans-Gebhard Bethge und Ursula Ulrike Kaiser. Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte. Neue Folge, Bd. 8. Koptisch-Gnostischen Schriften, I (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001), 1–6; James **Robinson**, „Introduction“ – The Nag Hammadi Library in English. Translated by Members of the Coptic Gnostic Library Project of the Institute for Antiquity and Christianity. 2. Ed. (Leiden: Brill, 1984), 1–25; Rudolph, *Die Gnosis*, 40–58.

⁵ Nag Hammadi teoste täielikku loetelu koodeksite kaupa vt Jaan **Lahe**, *Gnoosis ja algkristlus*. 2., parandatud ja täiendatud trükk (Tallinn: Kodutrükk, 2004), 223–225.

⁶ Gnoosise kui nähtuse uema uurimisseisu kohta vt Jaan **Lahe**, „Kas gnoosis on olemas? Diskussioon gnoosise mõiste ja olemuse üle XX sajandi lõpu ja XXI sajandi alguse gnoosise-uurimises“ – *Usuteaduslik Ajakiri*, 58 (1/2009), 138–156 ning Jaan **Lahe**, „Probleme und Tendenzen in der Gnosis-Forschung im Zeitraum 1980–2000. Ein Literatur- und Forschungsbericht“ (Teil I) – *Theologische Rundschau*, 77/ 3 (2012), 365–392.

nevad koptikeelne ja kreekakeelne tekst teineteisest⁷ ja paljudes tekstiväljaannetes on joone all ära toodud ka koptikeelsest tekstist oluliselt kõrvalekalduvad kohad,⁸ ent kõrvalekalded ei ole suured ja kreekakeelne tekst ei täida ka koptikeelses tekstis olevaid lünki. Seepärast on käesoleva artikli autorid nõus Uwe-Karsten Plischiga, kui ta ütleb, et Maarja evangeeliumi tekstist arusaamisele ei aita kreekakeelsed paralleeltekstid kuigi palju kaasa.⁹

III. Olulisemad editsioonid ja tuntumad tõlked

Lisaks W. Tilli esmaeditsioonile olgu olulisemate editsioonidena nimetatud veel järgmised:

- 1) R. McWilson/G. W. MacRae, „The Gospel according to Mary“ – *Nag Hammadi Codices V,2–5 ja VII with Papyrus Berolinensis 8502,1 and 4*. Ed. by Parrott. Nag Hammadi Studies, 11 (Leiden: Brill, 1979), 453–471;
- 2) Pasquier, *L'évangile selon Marie (BG 1)*. Bibliothèque copte de Nag Hammadi/ Section Textes, 10 (Quebec: Pr. de l'Univ. Laval, 1983);
- 3) M. Tardieu, *Écrits gnostiques. Codex de Berlin. Sources gnostiques et manichéennes*, 1 (Paris: Éditions de Cerf, 1984);
- 4) Ch. Tuckett, *The Gospel of Mary*. Oxford Early Christian Gospel Texts. (Oxford: Oxford University Press, 2007).

⁷ Erika **Mohri**, *Maria Magdalena. Frauenbilder in Evangelientexten des 1. bis 3. Jahrhunderts*. Marburger theologische Studien, 63 (Marburg: Philipps-Universität, 2000), 261–265.

⁸ Nii nt väljaandes *Nag Hammadi Deutsch*, samuti väljaandes *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften*. Übersetzt und kommentiert von Klaus **Berger** und **Christiane Nord**. 6. revidierte Aufl. (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 2003), 1345–1349. Uusimas Uue Testamendi apokrüüfide saksakeelses väljaandes *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. I. Band: Evangelien und Verwandtes*. Teilbd. 2., Hrsg. von Christoph **Markschies** und Jens **Schrötter**. 7. Aufl. der von Edgar Hennecke begründeten und von Wilhelm Schneemelcher fortgeführten Sammlung der neutestamentlichen Apokryphen (Tübingen: Mohr Siebeck, 2012), 1208–1216 on paigutatud *Codex Berolinensis*'e tekst ja mõlema kreekakeelse käsikirja kogutekst kõrvuti veergudesse.

⁹ Uwe-Karsten **Plisch**, *Verborgene Worte Jesu – verworfene Evangelien. Apokryphe Schriften des frühen Christentums*. 2. Aufl. (Berlin: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft und von Cansteinische Bibelanstalt, 2002), 137.

Kõik nimetatud tekstiväljaanded sisaldavad ka evangeeliumi tõlget. Lisaks neile olgu nimetatud ka tuntumad tõlked, mis on avaldatud ilma algtekstita:

- 1) J. Hartenstein, „Evangelium nach Maria“ – *Nag Hammadi Deutsch. 2. Bd.: NHC V,2–XIII,1, BG 1 und 4*. Eingeleitet und übersetzt von Mitgliedern des Berliner Arbeitskreises für Koptisch-Gnostische Schriften. Hrsg. von Hans-Martin Schenke, Hans-Gebhard Bethge und Ursula Ulrike Kaiser. Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte. Neue Folge, Bd. 8. Koptisch-Gnostische Schriften, I (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2002), 833–844 = *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. I. Bd.: Evangelien und Verwandtes*. Teilband 2. Hrsg. von Christoph Marksches und Jens Schrötter. 7. Aufl. der von Edgar Hennecke begründeten und von Wilhelm Schneemelcher fortgeführten Sammlung der neutestamentlichen Apokryphen (Tübingen: Mohr Siebeck, 2012), 1208–1216;
- 2) K. Berger, „Evangelium nach Maria“ – *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften*. Übersetzt und kommentiert von Klaus Berger und Christiane Nord. 6., revidierte Aufl. (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 2003), 1345–1349;
- 3) U.-K. Plisch, *Evangelium nach Maria – Verborgene Worte Jesu – verworfene Evangelien. Apokryphe Schriften des frühen Christentums*. 2. Aufl. (Berlin: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft und von Cansteinische Bibelanstalt, 2002), 137–142;
- 4) K. L. King, *The Gospel of Mary of Magdala. Jesus and the First Woman Apostle* (Santa Rosa, California: Polebridge Press, 2003);
- 5) E. de Boer, *The Gospel of Mary. Beyond a Gnostic and a Biblical Mary Magdalene*. Journal for the Study of the New Testament. Supplement Series, 260 (London: T&T Clark International, 2004).

IV. Algkeel, tekkeaeg ja tekkepaik

Erinevalt näiteks Tooma evangeeliumist, mille puhul osa varasemaid uurijaid on postuleerinud mingis semi keeles eksisteerinud originaali olemasolu,¹⁰ valitseb Maarja evangeeliumi algkeele osas teadlaste kon-

¹⁰ Vt Jaan Lahe, „Uku Masingust Tooma evangeeliumi uurijana“ – *Minu Issand ja minu*

sensus alates evangeeliumi avastamisest. Kõik uurijad on veendunud, et koptikeelne (sahiidi murdes) tekst on tõlge kreekakeelsest originaalist. Tingituna tõigast, et suur osa kopti keeles eksisteerivast teoloogia ja filosoofia leksikast on kreeka päritoluga, leidub ka koptikeelses tõlkes rohkesti kreeka päritoluga laensõnu. Konsensus valitseb ka selles, et teos pärineb II sajandist, kuigi täpsema tekkeaja küsimuses uurijate hinnangud erinevad. Nii pakuvad nt Anne Pasquier,¹¹ Michel Tardieu,¹² Judith Hartenstein¹³ ja Klaus Berger¹⁴ II sajandi II poolt, Karen L. King¹⁵ ja Esther de Boer¹⁶ aga II sajandi I poolt. Kuna tekstis endas puuduvad igasugused pidepunktid täpsemaks dateerimiseks, on ilmselt õigem piirduda vaid sajandiga, nagu seda teevad Henri-Charles Puech,¹⁷ Uwe-Karsten Plisch¹⁸ ja Uku Masing.¹⁹ II sajandi kui tekkeaja poolt kõnelevad nii tõik, et Maarja evangeelium on suguluses paljude samast sajandist pärinevate teostega, kui ka kreekakeelsete käsikirjade pärinemine III sajandist, kusjuures üks käsikirjadest, *PapRyl* 463, dateeritakse juba III sajandi algu-

Jumal! Pühendusteos dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks. Koost Jaan Lahe ja Tiit Pädam. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, XX (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2009), 101–103.

- ¹¹ Anne **Pasquier**, *L'évangile selon Marie (BG 1)*. Bibliothèque copte de Nag Hammadi/Section Textes, 10 (Quebec: Pr. de l'Univ. Laval, 1983), 3.
- ¹² Michel **Tardieu**, *Écrits gnostiques. Codex de Berlin*. Sources gnostiques et manichéennes, 1 (Paris: Éditions de Cerf, 1984), 25.
- ¹³ Judith **Hartenstein**, „Das Evangelium nach Maria (BG 1). Einleitung“ – *Nag Hammadi Deutsch*, Bd. 1, 835.
- ¹⁴ Klaus **Berger**, „Evangelium nach Maria“ – *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften*. Übersetzt und kommentiert von Klaus Berger und Christiane Nord. 6., revidierte Aufl. (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 2003), 1345.
- ¹⁵ Karen L. **King**, „The Gospel of Mary Magdalene“ – *Searching the Scriptures*. Ed. Elisabeth Schüssler Fiorenza, vol. 2: A Feminist Commentary (New York: Crossroad, 1995), 628.
- ¹⁶ Esther **de Boer**, *The Gospel of Mary. Beyond a Gnostic and a Biblical Mary Magdalene* (Kampen: Theol. Univ., Diss, 2002), 19.
- ¹⁷ Henri-Charles **Puech**, „Das Evangelium nach Maria“ – Edgar Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*. I. Bd.: Evangelien. 3., völlig Neubearb. Aufl. Hrsg. von Wilhelm Schneemelcher (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959), 255.
- ¹⁸ Plisch, *Verborgene Worte Jesu – verworfene Evangelien*, 137.
- ¹⁹ Uku **Masing**, „Evangeelium Tooma järgi“ – *Tooma evangeelium*. Kohti k tõlk Uku Masing (Tartu: Johannes Esto Ühing, 2005), 42.

poolde.²⁰ Ent ligikaudsed on ka enamiku Nag Hammadi teoste dateeringud. Sama raske, kui määrata Maarja evangeeliumi täpsemat tekkeaega, on ka otsustada teose tekkekoha üle, sest ka selleks puuduvad tekstis igasugused lokaalkoloriiti reetvad vihjed. Kuna teose tegelasteks on Jeesus ja tema jüngrid, toimub tegevus Palestiinas, kuid nagu kanooniliste evangeeliumide puhulgi ei tähenda see, et teos oleks seal ka kirjutatud. Esther de Boer peab Maarja evangeeliumi tekkekohaks Väike-Aasiat,²¹ Michel Tardieu Süüriat,²² Anne Pasquier Egiptust,²³ Judith Hartenstein Egiptust või Süüriat. Viimast peab ta seejuures tõenäolisemaks, sest evangeeliumis esinev Leevi on ülestõusmise tunnistajaks nii süüria Didaskalias kui ka Süüriast pärinevas Peetruse evangeeliumis.²⁴ Käesoleva artikli autorid jätavad lahtiseks evangeeliumi täpse tekkepaiga, kuid on veendunud, et EvMar on kirjutatud kusagil Rooma riigi idaosas. Viimane seik ei sobi hästi mitte ainult evangeeliumi leiukohaga (Egiptus), vaid ka teose gnostilise suunitlusega (vt lõik VII). Pealinna kõrval asusid Rooma riigi tähtsaimad gnoosise keskused riigi idaosas ja tõenäoliselt sealt tuleb otsida ka selle vaimse liikumise juuri.²⁵

V. Kompositsioon

Säilinud osa Maarja evangeeliumist võib jagada kaheks põhiosaks: esimene, mille algus pole säilinud, sisaldab jüngrite filosoofilisi ja teoloogilisi küsimusi Jeesusele ning Jeesuse vastuseid, teine aga Maarja kõnelusi kaasjüngritega. Täpsemalt võib evangeeliumi jagada järgmisteks lõikudeks:

- 1) lk 7,1–8,11 jüngrite küsimused Jeesusele, Jeesuse vastused;
- 2) lk 8,11–9,4 Jeesuse korraldused jüngritele;
- 3) lk 9,5–20 Maarja trööstib jüngreid;

²⁰ Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria (BG 1). Einleitung“, 835.

²¹ De Boer, *The Gospel of Mary*, 18.

²² Tardieu, *Écrits gnostiques. Codex de Berlin*, 24.

²³ Pasquier, *L'évangile selon Marie (BG 1)*, 13.

²⁴ Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria (BG 1). Einleitung“, 835.

²⁵ Gnoosise võimaliku geograafilise tekkeruumi kohta vt Jaan Lahe, *Gnosis und Judentum. Alttestamentliche und jüdische Motive in der gnostischen Literatur und das Ursprungsproblem der Gnosis*. Nag Hammadi und Manichaean Studies, 75 (Leiden: Brill, 2012), 177–179.

- 4) lk 10,7–23 Maarja jutustab oma nägemusest ja kõnelusest Jeesusega;
- 5) lk 11–14 puuduvad, kuid sisaldasid kindlasti Maarja kõnelust Jeesusega;
- 6) lk 15,1–17,7 hinge kõnelus erinevate vägedega; 17,8–9 ilmneb, et seda kõnelust oli Maarjale kirjeldanud Jeesus, st see on osa Maarja kõnelusest Jeesusega;
- 7) lk 17,10–18,21 jüngrid vaidlevad Maarja sõnade üle; Leevi kaitseb Maarjat;
- 8) lk 19,1–2 vaidluse lõpp; jüngrid lähevad kuulutama evangeeliumi;
- 9) kolofoon (ΠΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΡΙΑΜΜ).

Karen King ja Judith Hartenstein oletavad, et EvMar-i kadumaläinud algus võis sisaldada kirjelduse ülestõusnud Jeesuse ilmumisest jüngritele ja jüngrite esimesed küsimused talle.²⁶ Karen King,²⁷ Walter Till,²⁸ Anne Pasquier²⁹ ja Michel Tardieu³⁰ on veendunud, et evangeeliumis kirjeldatu toimub ajal, mis järgnes Jeesuse ülestõusmisele, sest evangeeliumis eeldatakse Jeesuse surma (lk 9,10) ning ülestõusmisjärgsele olukorrale näib viitavat ka jüngrite läkitamine evangeeliumi kuulutama (lk 8,21). Hartenstein peab ülestõusmisjärgset aega küll võimalikuks, sest tavaliselt paigutatakse sarnastes evangeeliumides Jeesuse kõnelused õpilastega just sellesse aega. Ent ta ei välista ka ülestõusmiselset aega, sest Juuda evangeelium näitab, et sellised Jeesuse ja jüngrite dialoogid võisid aset leida ka Jeesuse eluajal.³¹ Teose kirjandusliku ühtsuse küsimust puudutatakse järgnevas alalõigus.

²⁶ King, „The Gospel of Mary Magdalene“, 602; Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria. Einleitung“. – *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. I. Band: Evangelien und Verwandtes*. Teilband 2, 1210, märkus 5.

²⁷ King, „The Gospel of Mary Magdalene“, 612.

²⁸ Till, Schenke, „Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502, 27.

²⁹ Pasquier, *L'évangile selon Marie* (BG 1), 71.

³⁰ Tardieu, *Écrits gnostiques. Codex de Berlin*, 21.

³¹ Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria. Einleitung“. – *Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. I. Bd.: Evangelien und Verwandtes*. Teilbd. 2, 1210.

VI. Vormiline kuuluvus, kokkupuuted Uue Testamendi ja muu varakristliku kirjandusega ning Maarja evangeeliumi kirjandusliku ühtsuse küsimus

Kuigi EvMar liigitatakse apokrüüfsete evangeeliumide hulka, ei ole ta võrreldav kanooniliste evangeeliumidega – siin ei jutustata maise Jeesuse elust ja õpetusest, vaid üksnes ülestõusnu kõnelusest oma õpilastega. See lubab liigitada EvMar-i nn dialoogevangeeliumide hulka, nagu seda on nt „Sophia Jesu Christi“, „Johannese apokrüüf“ ja apokrüüfne Jaakobuse kiri (NHC I,2).³² Teistest dialoogevangeeliumidest eristab Maarja evangeeliumi aga see, et dialoog ei toimu üksnes Jeesuse ja jüngrite vahel, vaid sellest veelgi olulisem on siin Maarja dialoog kaasjüngritega. Võib liialdamata öelda, et EvMar-i peakangelane ei ole mitte Jeesus, vaid Maarja, kes võtab endale teatud mõttes tema asendaja rolli. Ta vahendab jüngritele varjatud ilmutusi, mida Jeesus on usaldanud vaid talle.³³

Kristliku teosena on Maarja evangeeliumil palju kokkupuuteid Uue Testamendiga. Sealt pärinevad esmalt kõik evangeeliumis nimepidi nimetatud tegelased – Maarja Magdaleena, Peetrus, Andreas ja Leevi. Jeesust küll nimepidi ei nimetata, kuid on selge, et juttu on temast. Tema kohta kasutatakse Uues Testamendiski leiduvaid kristoloogilisi tiitleid „Päästja“ (σωτηρ) ja „Issand“ (πρωεις) ning tiitlit „Õnnis“ (μακαριος), mida UT-s Jeesuse kohta ei kasutata. EvMar sisaldab ka rohkesti ütlusi, millele leidub paralleele Uues Testamendis. Sellisteks ütlusteks on hoiatus eksi-mise eest (lk 8,15=Mk 13:5 par); sõna Inimese Pojast, kes on inimeste sees (lk 18,16–19=Jumala riigiga, mis on „teie sees“ Lk 17:21); sõna otsimisest ja leidmisest (lk 8,2=Mt 7:8 par); üleskutse jutlustada ja kuulutada (lk 8,21=Mk 13:10 par) ning sõna varandusest (lk 10,15=Mt 6:21). On ilmne, et EvMar-i koostaja tundis kanoonilisi evangeeliume.³⁴ Ent evangeeliumil on kokkupuuteid ka muu varakristliku kirjandusega: EvMar 8,2-le leidub täpne paralleel Tooma evangeeliumis (EvThom 113). Peetruse ja Maarja konfliktile pakuvad paralleele nii Tooma evangeelium kui

³² Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria. Einleitung“, 836. Dialoogevangeeliumide kohta vt Kurt **Rudolph**, „Der gnostische „Dialog“ als literarisches Genus“ – Kurt Rudolph, *Gnosis und spätantike Religionsgeschichte*. Nag Hammadi and Manichaeon Studies, 42 (Leiden: Brill, 1996), 103–122.

³³ Plisch, *Verborgene Worte Jesu – verworfene Evangelien*, 137–138.

³⁴ Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria (BG 1). Einleitung“, 832.

ka „Pistis Sophia“ (vt lõik VI). Peetrus, Andreas ja Leevi esinevad kolmekesi koos ka Peetruse evangeeliumi lõpus (14, 58³⁵). EvMar 15,1–17,7-s leiduvale hinge kohtumisele erinevate vägedega pakub aga paralleeli kirikuks Irenaeus (IrenHaer I,21,5).

Uurijad on arutanud EvMar-i kirjandusliku ühtsuse üle. Nii oletas nt teose üks esimesi uurijaid Walter Till, et kuna Maarja mängib EvMar-i teises osas kesksel rolli, siis võis evangeeliumi teine osa algselt olla olnud iseseisev kirjutis, mis liideti alles sekundaarselt esimese osaga.³⁶ Robert McLachlan Wilson oletab, et kuna vihjed Uue Testamendi tekstidele paiknevad kõige sagedamini teose keskel ja lõpus, siis võib EvMar olla tekkinud kahe algselt mittekristliku teksti ühendamise kaudu kristliku raamistikuga, millest esimene sisaldas Lunastaja ilmutusi ja teine Maarja jutustust tema taevarännust.³⁷ Judith Hartenstein on seevastu veendunud, et vaatamata sellele, et EvMar-i autor on kasutanud eri traditsioone, on teos kirjanduslikult ühtne ning erinevused EvMar-i osade vahel on kergesti seletatavad jutustuse sisulisest loogikast lähtudes.³⁸ Ka käesoleva artikli autorid ei pea EvMar-i puhul erineva päritoluga kirjanduslike kihistuste eristamist põhjendatuks. Erinevalt mõnest Nag Hammadi tekstist, mille puhul võib oletada sekundaarset kristianiseerimist, on EvMar-i puhul kindel, et tegemist on olemuslikult kristliku tekstiga (vt järgmist alalõiku).

VII. Maarja evangeelium kui gnostiline teos

EvMar pole siiski ainult kristlik, vaid see on samal ajal ka gnostiline teos. Martin Krause ja Karl-Wolfgang Tröger on jaganud Nag Hammadi tekstid vastavalt nende suhtele gnoosise ja kristlusega järgmistesse gruppidesse.

1. Tekstid, mis on ühtaegu nii kristlikud kui ka gnostilised. Need jagu-

³⁵ Numeratsioon Chr. Maueri järgi; vt Christoph **Mauer**, „Petrusevangelium“ – Edgar Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. I. Bd.: Evangelien.* 3., völlig neubearb. Aufl. Hrsg. von Wilhelm Schneemelcher (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959), 118–124.

³⁶ Till, Schenke, *Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502*, 26.

³⁷ Robert McLachlan **Wilson**, „The New Testament in the Gospel of Mary“ – *New Testament Studies*, 3 (1957), 240.

³⁸ Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria (BG 1). Einleitung“, 837.

nevad omakorda kahte alarühma: 1) tekstid, mis on olemuslikult (*wesenhaf*) kristlik-gnostilised; 2) kristlik-gnostilised tekstid, milles kristlik element on perifeerne.

2. Mittekristlikud tekstid. Ka need jagunevad omakorda kahte alarühma: 1) gnostilised tekstid, milles kristlik aines puudub; 2) mittegnostilised tekstid.³⁹

Krause-Trögeri klassifikatsiooni järgi kuuluks EvMar kindlasti esimese pearühma esimesse alarühma – ta on võrdsel määral nii kristlik kui ka gnostiline tekst.

Maarja evangeeliumis kohtab tüüpiliselt gnostilisi mõisteid, nagu lunastus kui vabanemine „unustuse kütkest“ (EvMar 16,21–17,3), „rahu“ (ΑΝΑΠΑΥΣΙΣ) kui inimese eesmärk (EvMar 17,5–7),⁴⁰ rõivastumine „täiusliku inimesega“ (EvMar 18,15)⁴¹ ning ka vägede nimed, kellega hing kohtub. Idee hinge taevarännakust, millele leidub paralleel Irenaeusel (IrenHaer I,21,5), on gnostilises kirjanduses sagedane ja eeldab hinge jumalikkude päritolu, mis on eelduseks hinge tagasipöördumisele läbi madalamate sfääride kõrgemasse maailma.⁴² Vaatamata ilmselgele gnostilisele päritolule ei ole aga Maarja evangeeliumi võimalik siduda ühegi konkreetse gnostilise koolkonnaga.⁴³ Koolkondlikku kuuluvust pole aga

³⁹ Karl-Wolfgang Tröger, „Einführung: Zum gegenwärtigen Stand der Gnosis- und Nag-Hammadi-Forschung“ – *Altes Testament – Frühjudentum – Gnosis. Neue Studien zu „Gnosis und Bibel“*. Hrsg. Karl Wolfgang Tröger (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1980), 21; Tröger, *Die Gnosis. Heilslehre und Ketzerglaube*, 50; Martin Krause, „Die Texte von Nag Hammadi“ – *Gnosis. Festschrift für Hans Jonas*. Hrsg. Barbara Aland (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978), 238–241.

⁴⁰ Eriti oluline on mõiste *anapausis* valentiniaanlikus „Tõe evangeeliumis“ (NHC XII,2); vt selle kohta Jan Helderma, *Die Anapausis im Evangelium Veritatis*. Nag Hammadi and Manichaean Studies, 18 (Leiden: Brill, 1984), kuid mõiste ei ole spetsiifiliselt valentiniaanlik, esinedes ka näiteks Tooma evangeeliumis (vt selle kohta Philipp Vielhauer, „Anapausis. Zum gnostischen Hintergrund des Thomasevangeliums“ – Philipp Vielhauer, *Aufsätze zum Neuen Testament* (München: Beck, 1965), 215–234.

⁴¹ Väljendile „rõivastuma täiusliku inimesega“ võib leida ka paralleele UT-st, näit Gl 3:27 ja Rm 13:4, kus esineb väljend „Kristusega rõivastuma“, või Ef 4:24, kus on juttu „uude inimese rõivastumisest“.

⁴² Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria (BG 1). Einleitung“, 839. Hinge taevarännamotiivi kohta gnoosises vt lähemalt Jaan Lahe, „Das Motiv der Himmelsreise der Seele in der Gnosis, seine religionsgeschichtliche Parallele und sein religionsgeschichtlicher Hintergrund“ – *Body and Soul in the Conceptions of the Religions*. Hrsg. von Manfred L.G. Dietrich und Tarmo Kulmar. Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte, 42 (Münster: Ugarit-Verlag, 2008), 119–140.

⁴³ Puech, „Das Evangelium nach Maria“, 255.

võimalik määrata ka paljude Nag Hammadist pärinevate gnostiliste tekstide puhul.

VIII. Maarja Magdaleena kui ilmutuse vahendaja ja Jeesuse lemmikjünger Maarja evangeeliumis ning gnostilises ja varakristlikus pärimuses

Nagu juba eespool öeldud, on Maarja Magdaleenal Maarja evangeeliumis eriline positsioon. EvMar 10,1–43 väljendab Peetrus seda sõnadega: „Õde, me teame, et Päästja armastas sind rohkem kui ülejäänud naisi.“ EvMar 10,4–6 järgi teadis ta Päästja sõnu, mida teised jüngrid ei teadnud, ning EvMar 10,10 jj jutustab ta kaasjüngritele oma visioonist, milles ta nägi Issandat. Jutustus sellest nägemusest põhjustab jüngrite hulgas diskussiooni Maarja jutustuse tõepärasuse üle, mille Peetrus seab kahtluse alla (EvMar 17,15 jj). Maarja kaitseb end Peetruse kahtlustuste eest (EvMar 18,1 jj), ent tema kaitseks astub välja ka Leevi (EvMar 18,6 jj), kes küsib Peetruselt: „Kui aga Päästja tegi temast väärilise, kes aga oled sina, et kõrvale ta heidad?“ (EvMar 18,10–12). EvMar 19,1–2 põhjal näib, et Leevi suutis kaasjüngreid veenda, sest need lõpetasid vaidluse ja siirdusid kuulutama evangeeliumi.

Maarja Magdaleena esineb tegelasena ka paljudes teistes gnostilistes ja varakristlikes teostes – Tooma evangeeliumis (NHC II,2), teoses „Sophia Jesu Christi“ (NHC III,4), „Päästja dialoogis“ (NHC III,5), 1. Jaakobuse apokalüpsis (NHC V,3), Filippose evangeeliumis (NHC II,3), „Pistis Sophia’s“ ja manilaste lauluraamatus. Epiphaniiose andmetel kasutasid tema kaasajal „gnostikud“ hulka apokrüüfseid tekste, mida nad nimetasid „Maarja küsimusteks“ (EpiphHaer 26,8,1).⁴⁴ Viimased ei ole säilinud, kuid on tõenäoline, et küsijaks ei olnud neis tekstides mitte Jeesuse ema Maarja, vaid Maarja Magdaleena.⁴⁵ See kõik näitab vaid, kui oluline oli too naine teatud gnostilistes ja kristlikes ringides.

Kui EvThom log 24 esineb Maarja Magdaleena vaid küsimuse esitajana Jeesusele („Kellega sarnased on sinu õpilased?“⁴⁶), siis log 114-s on kogu tähelepanu pööratud talle:

⁴⁴ Vt nende kohta Puech, „Die Fragen Marias“, 250–251.

⁴⁵ *Ibid.*, 250.

⁴⁶ Tooma evangeeliumi tsiteeritakse siin ja järgnevalt Uku Masingu tõlkes (*Tooma evangeelium*).

Ütles Siimon Peetrus neile: Mingu Mariham välja meie seast, sest naine ei vääri Elu! Ütles Jeesus: Ennäe, mina võtan teda tõmmata, et ma teen tema meheks, nii et tema ise saab üheks elusaks vaimuks, sarnanevaks teie meestega. Sest kestahes naine end võtab teha meheks, läheb sisse taevaste kuningriiki.

Selle logioni puhul on diskuteeritud eriti viimase lause üle. Michael Fieger seletab seda gnoosisest lähtudes:

Võime lapsi sünnitada (täpsemalt öeldes maailma asetada), teeb nad (st naised – J. L. ja S. H.) elu mitteväärivateks. Gnostik, kes on saavutanud oma valgusesädeme tunnetamises tõelise elu, peab püüdma paljunemisprotsessi lõpetada, et lõpetada sellega maailma (sest materiaalne maailm püsib vaid nii kaua, kui kestab paljunemine – J. L. ja S. H.) (vt log 10; 71). Seda mõtet väljendab selgelt logion 79: „Önnistatud see sisemus, mis ei ole rasestunud, ning need rinnad, mis ei ole imetanud.“ Valmisolek sünnitada lapsi on vastuolus maailmast loobumise käsuga: „Kui teie ei pea paastu kosmose suhtes, teie ei saa leida kuningriiki“ (log 27). Teha Mariham meheks tähendab järelikult eitada võimet lapsi sünnitada. Naine, kes on valmis lõpetama paljunemisprotsessi ja elama loobumiselu, muutub seeläbi, et ta tunnetab oma valgusesädet, elavaks vaimuks, kes sarnaneb meestega, kes on loomu poolest võimetud sünnitama. See logion kutsub naisi üles loobuma laste sünnitamisest, et sellega salata ära maailm. Sel viisil tunnetavad nad valgust või täpsemalt öeldes, „lähevad sisse taevaste kuningriiki“.⁴⁷

Silke Petersen ei ole sellise tõlgendusega nõus, kuna tema meelest ei nõuta Tooma evangeeliumis otseselt kusagil loobumist seksuaalsusest. Logion 79, millele Fieger viitas, muudab küsitavaks küll emaduse ja paljunemise, kuid ei nõua loobumist seksuaalsusest.⁴⁸ Peterseni arvates peab logioni 114 vaatlema antiikse soo-metafoorika taustal. Antiikses pärimuses kohatab sageli väljendit „mehelikuks tegema“ või „mehelikuks saama“. Seega ei ole siin tegemist spetsiifiliselt gnostiliste väljenditega. „Mehelikuks saama“ tähendab antiiksetes tekstides arengut, mis viib madalamalt

⁴⁷ Michael Fieger, *Das Thomasevangelium. Einleitung, Kommentar und Systematik*. Neutestamentliche Abhandlungen. Neue Folge, 22 (Münster: Aschendorff, 1991), 280.

⁴⁸ Silke Petersen, »Zerstört die Werke der Weiblichkeit!«. *Maria Magdalena, Salome & andere Jüngerinnen Jesu in christlich-gnostischen Schriften*. Nag Hammadi and Manichaean Studies, XLVIII (Leiden/Boston/Köln: Brill, 1999), 172.

moraalselt ja vaimselt arengutasemelt kõrgemale täiuslikkuse astmele.⁴⁹ Samale järeldusele jõuab logioni 114 analüüsid ka Antti Marjanen: mehelikkus tähendab täiuslikkust, naiselikkus ebatäiuslikkust. See näitab küll, kuidas hinnati tollases ühiskonnas naisi,⁵⁰ kuid nagu Petersen,⁵¹ nii ei pea ka Marjanen Jeesuse sõnu naistevaenulikuks, sest Jeesus annab selles logionis Maarjale ja naistele üldse lunastuse suhtes meestega võrreldes sama positsiooni.⁵²

Maarja Magdaleena ja Peetruse konflikt leidub ka gnostilises teoses „Pistis Sophia“ ja seal lausa kahes kohas. Esmalt (ptk 36) kaebab Peetrus Jeesusele Maarja peale, et „nemad“ (st Peetrus ja teised meesjüngrid – J. L. ja S. H.) ei suuda Maarjat taluda, sest ta kasutab iga võimalust, et rääkida, ja ei lase rääkida teistel. Jeesus vastab talle, et kõik, kellel on vaimuväge tema sõnu mõista, võivad kõnelda. Teises kohas palub Peetrus Jeesust, et naisjüngrid lõpetaksid küsimuste esitamise, et ka meesjüngrid küsida saaksid, mispeale Jeesus palub Maarjat ja teisi naisjüngrid, et need annaksid ka meestele võimaluse küsimusi esitada (ptk 146). Viimast tuleb mõista situatsioonist lähtudes ega saa tõlgendada Jeesuse keeluna, et naised ei tohi tema koguduses kõneleda (nagu seda nõutakse 1Kr 14:34–35),⁵³ kuid on väga tõenäoline, et kogu Peetruse ja Maarja Magdaleena konfliktidest jutustav pärimus kajastab Maarja väitlusi naise positsiooni üle varases kirikus. Eriti kehtib see EvMar-i puhul.⁵⁴ Peetrus esindab selles pärimuses ringkondi, kes kahtlesid naiste ja meeste võrdsuses ilmutuse vastuvõtmise võime ja lunastuse suhtes (milles ei ole antiikühiskonna patriarhaalset loomust arvestades midagi imelikku). Samas on aga käesoleva artikli autorid seisukohal, et seda aspekti Peetruse ja Maarja Magdaleena konfliktis on feministliku teoloogia mõjul üle rõhutatud.

⁴⁹ *Ibid.*, 170.

⁵⁰ Antti Marjanen, *The Woman Jesus Loved. Mary Magdalene in the Nag Hammadi Library and Related Documents*. Nag Hammadi and Manichaean Studies, XL (Leiden/New York/Köln: Brill, 1996), 52.

⁵¹ Petersen, „Zerstört die Werke der Weiblichkeit!“, 178.

⁵² Marjanen, *The Woman Jesus Loved*, 52.

⁵³ Petersen, „Zerstört die Werke der Weiblichkeit!“, 181. Vt ka Toomas Pauli kommentaari 1Kr 14:34 juurde väljaandest: *Uus Testament ja Psalmid ehk Taaveti laulud*. Tõlk Uku Masing ja Toomas Paul (Tallinn: EELK konsistoorium, 1989), 453.

⁵⁴ Hartenstein, „Das Evangelium nach Maria (BG 1). Einleitung“, 839-840; Petersen, „Zerstört die Werke der Weiblichkeit!“, 188; Marjanen, *The Woman Jesus Loved*, 119–121.

Soolisuse aspekt Maarja-Magdaleena ja Peetruse konfrontatsioonis on seotud seisukohaga, mille järgi gnostilistes gruppides oli naistel oluliselt parem positsioon ja rohkem vabadusi kui kujunevas „enamuskirikus“.⁵⁵ See seisukoht sai 1970. aastatel laiemalt tuntuks tänu Elaine Pagelsi palju kõmu tekitanud raamatule „The Gnostic Gospels“, mille autor käsitleb gnoosist kui alternatiivi kujunevale enamuskirikule⁵⁶ ja väidab muu hulgas ka, et erinevalt viimasest võisid naised gnostilistes gruppides olla nii preestriteks kui ka piiskoppideks.⁵⁷ Viimane seisukoht on aga allikaliselt nõrgalt põhjendatud.⁵⁸ Silke Petersen analüüsib oma monograafias „Zerstört die Werke der Weiblichkeit!“ patristilisi allikaid, mis räägivad naiste suurest vabadusest ja kõrgest positsioonist gnostilistes rühmitustes, ja jõuab järeldusele, et II ja III sajandi antihereetilised tekstid, mis seda väidavad, ei ole kuigi arvukad. Naiste seos gnoosisega pole seepärast nii sagedane, kui seda sugereerib suur osa tänapäevasest sekundaarkirjandusest.⁵⁹ Petersen küsib edasi, millele tugineb naiste ja gnoosise (või üldse hereesia) stereotüüpne seos, ja ta arvab, et uurijad, kes seda seost väidavad, on ikka veel mõjutatud gnoosisepildist, mis hakkab levima IV sajandil elanud kirikuisade teostes – gnoosisepildist, mille üks komponent on poleemika „hereetiliste naiste“ vastu. Petersen viitab Virginia Burrusele, kes väidab, et IV sajandi kirikuisade (Athanasiose, Epiphaniose ja Hieronymuse) tekstides on „hereetiline naine“ muutunud lausa sümboolseks figuuriks. Heresioloogilised allikad pärinevad Burruse arvates meeste sulest, kes kujundasid hereetilise naise kuju oma ortodoksse ja meheliku identiteedi vastandpildina. Nende ortodokssete käsitluste kultuurilise pärandina reprodutseeritakse kuni tänaseni naiste ja hereesia seost, kui seda tehakse ka teise rõhuasetusega. See seos ei ole aga Burruse järgi aja-

⁵⁵ Mõiste „enamuskirik“ (*Mehrheitskirche*) on käesoleva artikli autorid laenanud saksa kirikuloolaselt Christoph Markschesilt, kes kasutab seda järjekindlalt „suurkiriku“ ja „varase katoliikluse“ asemel.

⁵⁶ Pagels kasutab viimase kohta mõistet „katoliku kirik“ (*catholic Church*), mis lisab tema seisukohtadele ka kirikupoliitilised konnotatsioonid.

⁵⁷ Raamatu esmatrükk ilmus 1979. a. Siinkohal viidatakse raamatule 1990. a uustrüki kaudu (Penguin Books, 81).

⁵⁸ Seisukoha aluseks on üks koht Tertullianuse teosest „De Praescriptione haereticorum“ (41), millest ei saa siiski teha kaugeleulatvaid järeldusi naispreestrite ja -piiskoppide olemasolu kohta kristlik-gnostilistes rühmitustes.

⁵⁹ Petersen, „Zerstört die Werke der Weiblichkeit!“, 13.

looline, vaid androtsentriline sümbolne looming.⁶⁰ Silke Peterseni meelest on väide, et naised on osalenud mingis religioosuses liikumises või et neil olnud seal oluline koht, antiikses poleemikas sageli kasutatav strateegia, mille eesmärk on liikumist diskrediteerida. Strateegia apelleeris antiikühiskonnas levinud suhtumisele, et kõik see, milles naised osalevad ja millest nad huvituvad, on väheväärtuslik.⁶¹ Petersen räägib küll vaid tolle strateegia kasutamisest kristlike kirikuisade poolt, kuid II sajandi platonistliku autori Kelseose kriitika kristluse aadressil („eitede usund“) näitab, et sama strateegiat kasutasid ka paganad kristlaste vastu.

Kindlasti on Antti Marjanenil õigus, kui ta väidab, et Maarja evangeeliumis oli Peetrus *tõenäoliselt puudutatud ka sellest*, et Jeesus usaldas mingi õpetuse Maarja Magdaleenale, kes oli Peetruse jaoks vaid üks naine.⁶² Kuid peamine põhjus oli Marjaneni meelest siiski fakt, et Jeesus usaldas ühele oma jüngrile asju, mida ta teistele ei usaldanud. Marjanen võtab situatsiooni loogika kokku järgmiselt: jüngrid kahtlevad, et Maarja Magdaleena õpetus pärineb Jeesuselt. Kui see aga pärineb Jeesuselt, siis on see jüngrite meelest tõend selle kohta, et Jeesus armastab Maarjat rohkem kui neid. Peetrus on Maarja peale kade.⁶³

Peetruse sõnad Maarjale („Õde, me teame, et Päästja armastas sind rohkem kui ülejäänud naisi“) ja EvPhil 111,30–112,3⁶⁴ on ilmselt inspireerinud Dan Browni, kes räägib romaanis „Da Vinci kood“ (eesti k 2003) Jeesuse ja Maarja Magdaleena abielust.⁶⁵ Antti Marjanen, kes on alalüüsi-

⁶⁰ *Ibid.*, 14.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Marjanen, *The Woman Jesus Loved*, 116.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ „Kristuse osaline on ju Maarja Magdalene. Issand armastas Maarjat rohkem kui õpilasi kõiki ning on tervitanud teda tema suule palju kordi. Teised ka teda armastamas (?) Maarjat. Ütlesid talle: „Mistõttu sina armastad teda enam meist kõigist? On vastanud ju lunastaja, ütles neile: „Mistõttu ma ei armasta teid nagu teda?“ (tsiteeritud Uku Masingu tõlke järgi (*Filippose evangeelium*. Kopti k tõlk Uku Masing (Tartu: Johannes Esto Ühing, 2005)).

⁶⁵ Kui tugev on sellise kirjanduse mõju avalikkusele, näitab ühe 2012. a Karen L. Kingi poolt rahvusvahelisel kohtoloogias konverentsil presenteeritud koptikeelse papüürustükikese ümber tekkinud kõmu meedias. Papüürusfragment, millel seisavad sõnad „Jeesus ütles: minu naine ...“ ja teises kohas on mainitud Maarja Magdaleenat, pidavat tõestama, et Jeesus oli abielus. Vt selle kohta Uwe-Karsten **Plisch**, „Kas Jeesus oli abielus? Kõige väikese papüüruse ümber“ – *Kirik&Teoloogia*, nr 43, 5.10.2012 (<http://kjt.ee/2012/10/kas-jeesus-oli-abielus-kara-vaikese-papuuruse-umber/>).

nud Maarja Magdaleena kuju varakristlikes tekstides, ütleb, et Peetruse sõnad Maarja evangeeliumist ei ole tõend selle kohta, et Maarja ja Jeesuse suhe oleks olnud erootiline.⁶⁶ Marjanen arvab, et Maarja evangeeliumis on Maarja Magdaleenal sarnane roll nagu „jüngril, keda Jeesus armastas“ Johannese evangeeliumis, Jaakobusel Jaakobuse apokalüpsis ja Toomal Tooma evangeeliumis.⁶⁷ Maarja konfliktis Peetrusega võib Marjaneni arvates kajastuda debatt Maarja Magdaleenale omistatava pärimuse üle, st selle autentsuse ja legitiimsuse üle.⁶⁸ Sarnaselt mõistab Maarja evangeeliumis kirjeldatud konflikti ka Silke Petersen, kes juhib aga tähelepanu sellele, et tolle konflikti taustaks on kindlasti kanooniliste evangeeliumide ülestõusmislood, milles figureerivad ülestõusmise tunnistajatena niihästi Peetrus kui ka Maarja Magdaleena. Pärimuse Jeesuse eriilmutusest Maarjale, mida EvMar kirjeldab visioonina, on Peterseni meelest kindlasti inspireeritud Jh 20:11–18 kirjeldatud ülestõusnud Jeesuse ilmumisest Maarja Magdaleenale.⁶⁹ Maarja eriline positsioon põhineb EvMar-i järgi siis sellel, et ta ülestõusnuga kohtudes kõhklema ei löönud, vaid võttis tema õpetuse vastu (Fieger).

IX. Maarja evangeeliumi koht varase kristluse ajaloos

Maarja evangeeliumi laiemaks kirikulooliseks kontekstiks on varase kristluse erinevate rühmituste võitlus õige kristliku traditsiooni pärast.

Kuigi juba I sajandi lõppu dateeritavates pastoraalkirjades on juttu „tervest õpetusest“ (υγιαινουσα διδασκαλια – 1Tm 1:10; 2Tm 4:3; Tt 1:9), mis on pärandatud („tallele antu“ – παραθηκη – 1Tm 6:20; 2 Tm 1:12. 14; 2:2) apostlitele, et nad seda hoolsalt säilitaks ja edasi annaks, kujunes käsitus õigest apostlikust traditsioonist välja Uue Testamendi järgsel ajajärgul. Tollal hakati õigeks traditsiooniks pidama vaid pärimusi, millest usuti, et need pärinevad apostlitelt, st Jeesuse kaheteistkümnelt õpilaselt ja Pauluselt, kes räägib ka ise evangeeliumist kui traditsioonist, mille ta on vastu võtnud ja edasi andnud (vt nt 1Kr 15:1–3). Selle tulemusena omistati kirjutatud evangeeliumidele konkreetsed autorid, kelleks on

⁶⁶ Marjanen, *The Woman Jesus Loved*, 110.

⁶⁷ *Ibid.*, 116.

⁶⁸ *Ibid.*, 119–121.

⁶⁹ Petersen, „Zerstört die Werke der Weiblichkeit!“, 187.

kas apostlid (Matteus, Johannes) või nende õpilased (Markus, Luukas).⁷⁰ II sajandil, kui hakkas kujunema UT kaanon, saigi üheks kriteeriumiks, mille järgi hinnati, kas üks või teine raamat peaks kuuluma kaanonisse, teoste apostlik päritolu.⁷¹ See on seotud kujutlusega apostlite eluajast kui ideaalajastust, mil Kristuse õpetus oli veel puhas ja moonutamata. Alles pärast viimaste apostlite surma olevat kirikusse tunginud eksiõpetused. Sellist käsitlust kohtab nt Hegesipposel (u 180 pKr), kelle mõtteid me tunneme Eusebiose vahendusel.⁷² Kuid ka „eksiõpetajateks“ kuulutatud kristlikud rühmitused tuginesid apostlikule traditsioonile. Nii uskusid näiteks erinevad gnostilised rühmitused, et nad valdavad salapärimust, mis pärinevat Jeesuselt eneselt ja olevat edasi antud tema valitud õpilastele, kes selle ka kirja panid. Nõnda tekkis osalt pärast kanooniliste evangeeliumide kirjapanekut ja neist inspireerituna, osalt nendega paralleelselt hulk apokrüüfseid evangeeliume, millest paljud kannavad apostlite nimesid („Johannese apokrüüf“, „Pauluse apokalüps“, „Tooma evangeelium“, „Filippose evangeelium“ jne).⁷³ Need evangeeliumid pärinevad varase kristluse erinevatelt rühmitustelt ja esindavad erinevaid teoloogilisi suundumusi, kuid arvestatavalt suur hulk apokrüüfseid evangeeliume on gnostilised.⁷⁴ Viimaste hulka kuulub ka suurem osa nn dialoogevangeeliume, nagu seda on ka EvMar.

⁷⁰ Mk ja Mt autorsuse kohta vt Papiase teadet Eusebiosel (Hist. eccl. III 39,15–16), Origenese teadet Eusebiosel (Hist. eccl. VI 25,4) ja Irenaeuse teadet (IrenHaer III,1,1); Lk ja Jh autorsuse kohta Irenaeuse teadet (IrenHaer III,1,1.). Vt ka Philipp **Vielhauer**, *Geschichte der urchristlichen Literatur* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1975), 258–263; 456–460.

⁷¹ Autentsuse, pseudonüümsuse ja apostliku autorsuse kohta vt nt Horst R. **Balz**, „Anonymität und Pseudoepigraphie im Urchristentum. Überlegungen zur literarischen und theologischen Problem der urchristlichen und gemeinantiken Pseudoepigraphie“ – *Zeitschrift für Theologie und Geschichte*, 66 (1969), 403–436; Petr **Pokorny**, „Das theologische Problem der neutestamentlichen Pseudoepigraphie“ – *Evangelische Theologie*, 44 (1984), 486–496; Norbert **Brox**, *Falsche Verfasserangaben. Zur Erklärung der frühchristlichen Pseudoepigraphie*. Stuttgarter Bibelstudien, 79 (Stuttgart: Kath. Bibelwerk, 1975).

⁷² Eusebios, Hist. eccl. III 32,7; IV 22,4.

⁷³ Apokrüüfsete evangeeliumide kohta üldiselt vt Wilhelm **Schneemelcher**, „Typen apokrypher Evangelien“ – Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*. 3., völlig neubearb. Aufl. Hrsg. von Wilhelm Schneemelcher. I. Bd. Evangelien (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959), 48–51.

⁷⁴ Gnostiliste evangeeliumide kohta vt Puech, „Gnostische Evangelien und verwandte Dokumente“ – Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, I. Bd., 158–271.

II sajandi kirikus levinud arusaama järgi ei olnud õige õpetuse tagatiseks mitte ainult kirjanduslike tekstide, vaid ka koguduste apostlik päritolu. Õigeteks kristlikeks kogudusteks peeti vaid kogudusi, mille olid rajanud apostlid. See seisukoht tugines kujutlusele, mille järgi apostlid siirdusid pärast Jeesuse ülestõusmist kogudusi rajama Rooma riigi eri osadesse. Tooma tegude raamatu järgi, mis on kirjutatud tõenäoliselt III sajandi I poolel Süürias, suunduvad apostlid eri paikadesse Jeesuse käsul (pärimus on inspireeritud ilmselt Mt 28:19 leiduvas nn misjonikäsust), kusjuures igauks valib oma misjonipiirkonna liisu teel.⁷⁵ Nii rajasid Irenaeuse andmetel Peetrus ja Paulus üheskoos Rooma koguduse,⁷⁶ Eusebiose andmetel rajas Markus Aleksandria koguduse⁷⁷ ja Tooma tegude raamatu järgi viis Toomas evangeeliumi Indiasse.⁷⁸ Nägemus misjonist, mis lähtus vaid kaheteistkümne apostli ringist ja Paulusest, ei ole küll aja-

⁷⁵ Vt Acta Thom 1. See osa Tooma tegudest on ilmunud ka eestikeelses tõlkes („Tooma tegude raamat. Apostel Juudas Tooma rännak Indiasse. Süüria keelest tõlkinud ja kommenteerinud Amar Annus“ – *Vikerkaar*, 1–2 (2008), 12–20).

⁷⁶ IrenHaer III,3.

⁷⁷ Eusebios, Hist. eccl. II,16.

⁷⁸ Eusebiose andmetel misjoneeris Toomas Partias (Eusebios, Hist. eccl. III,1). Pärimust Tooma Indias-käigust on hinnatud erinevalt. Sellal kui nt Günter **Bornkamm** arvab, et tegemist on ebaajaloolise legendiga, mille taustaks on Süüria ja Põhja-India kaubanduskontaktid („Thomasakten. Einleitung“ – Hennecke, Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung. II. Bd.: Apostolisches, Apokalypsen und Verwandtes*, 297jj), ja Albrecht **Dihle** oletab, et loo aluseks on Partia kiriku misjon Indias (vt Dihle, „Neues zur Thomas-Tradition“ – *Antike und Orient. Gesammelte Aufsätze* (Heidelberg: Winter, 1984), 61–77), peab Masing Tooma Indias viibimist ajalooliseks faktiks. Selle kinnituseks viitab ta seigale, et Tooma tegudes leiduv pärimus on säilitanud kuninga nime, kelle riigis Toomas misjoneeris (Gondophares). Masing ütleb: „XIX sajandil oli küll kombeks ütelda, et TA (Tooma aktid=teod) olevat ajaloolise väärtuseta III sajandist pärit legendid. Kuid Reinaud avastas (1848) müntidel kuninga (Gondophares, Gyndipheros, Yndopher(r)es jt) ning tema õepoja (TA: Labdanus, müntidel Abdgases, Abada jt) nime. Need Kristuse kaasaegsed indoparti kuningad on aga väljaspool Indiat nii tähtsusetud, et keegi ei oleks teadnud nende nimesid enam III sajandil, teisalt jällegi, keegi ei oleks III sajandil teadnud, et nad olid Kristuse kaasaegsed“ (Uku **Masing**, „Tooma evangeeliumist“ – *Uku Masing ja Piibel*. Koost Kalle Kasemaa (Tartu: Ilmamaa, 2005), 343; vt ka Uku **Masing**, „Usklik Toomas“ – Uku Masing, *Meil on lootust*. Koost Hando Runnel ja Urmas Tõnisson (Tartu: Ilmamaa, 1998), 238–239). Tooma Indias-käiku peab võimalikuks ka näiteks misjoniajaloolane O. **Neill**, kes juhib tähelepanu sellele, et Rooma keisririigi ja India vahelised kaubanduskontaktid I ja II sajandil on tõendatud nii ürikuliselt kui ka arheoloogiliselt. Rooma ja India kaubanduskontaktide kohta vt ka Dihle, „Die entdeckungsgeschichtlichen Voraussetzungen des Indienhandels der römischen Kaiserzeit“ – *Antike und Orient*, 118–152). On tähelepanuväärne, et ka „Tooma tegude“ järgi sõidab Toomas Indiasse ühe kaupmehe laevaga (vt Act Thom, cap 2 ja 3).

looliselt tõepärane,⁷⁹ kuid kindlasti väljendab see II ja III sajandi kristlaste ajalooteadvust, milles „apostlite ajastul“ oli normatiivne tähendus. Seepärast hakati ka institutsioone, mis tekkisid II ja III sajandil (nagu nt monoepiskopaat⁸⁰), projitseerima tagasi apostlite aega: et anda neile võimalikult suur legitiimsus.

Kuigi osaliselt on apostlikku autoriteeti kandvad isikud seotud ühe või teise konkreetse piirkonnaga (apostel Johannes Väike-Aasiaga,⁸¹ Peetrus Rooma ja Antiookiaga,⁸² Toomas Ida-Süüriaga⁸³), on nad samal ajal seotud ka teatud gruppide või suundadega varases kristluses. Nii oli nt Jaakobus suurim apostel eri juudikristlikele ringkondadele (kuigi ta ei kuulunud rangelt võttes „kaheteistkümnne“ hulka).⁸⁴ Ka Tooma nime kandvate teoste taga (Tooma evangeelium, Tooma teod) seisis tõenäoli-

⁷⁹ Näiteks on kindel, et Rooma kogudus oli rajatud juba enne Pauluse jõudmist Rooma (vt nt Udo **Schnelle**, *Paulus. Leben und Denken* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2003), 331–334). Peetruse Roomas viibimise suhtes puudub uurijatel üksmeel (vt Karl **Heussi**, *Die römische Petrus-tradition in kritischer Sicht* (Tübingen: Mohr-Siebeck, 1955); Kurt **Aland**, *Der Tod des Petrus in Rom. Bemerkungen zu seiner Bestreitung durch Karl Heussi* – Kurt Aland, *Kirchengeschichtliche Entwürfe* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1955), 35–104; uuema uurimisseisu kohta vt Otto **Zweierlein**, *Petrus in Rom. Die literarische Zeugnisse. Mit einer kritischen Edition der Matyrien des Petrus und Paulus auf neuer handschriftlicher Grundlage*. 2., durchgesehene und ergänzte Aufl. (Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2010); Zweierlein, „Kritisches zur Römischen Petrus-tradition und zur Datierung des Ersten Clemensbriefes“ – *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft*, 13 (2010), 87–157; diskussiooni kohta vt Christian **Gnilka**, Stefan **Heid**, Reiner **Riesener**, *Blutzeuge. Tod und Grab des Petrus in Rom* (Regensburg: Schnell&Steiner, 2010).

⁸⁰ Monoepiskopaadi kujunemise kohta vt Karl-Wolfgang **Tröger**, *Das Christentum im zweiten Jahrhundert*. Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1988), 96–100; Christoph **Markschies**, *Das antike Christentum. Frömmigkeit, Lebensformen, Institutionen*. (München: Beck, 2006), 202–205.

⁸¹ Johannese kohta Väike-Aasias vt IrenHaer III,1,1; Eusebios, *Hist. eccl.* III,1.

⁸² Peetruse kohta Antiookias vt Wilhelm **Pratscher**, „Das Christentum in Syrien in den ersten zwei Jahrhunderten“ – *Religionsgeschichte Syriens. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*. Hrsg. von Peter W. Haider, Manfred Hutter, Siegfried Kreuzer (Stuttgart, Berlin, Köln: Kohlhammer, 1996), 276.

⁸³ Tooma kui Ida-Süüria apostli kohta vt Albertus Frederik Johannes **Klijn**, *Edessa, Die Stadt des Apostels Thomas. Das älteste Christentum in Syrien* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1965), 10–13.

⁸⁴ Eusebiose teatel, mis tugineb Aleksandria Clemensile, oli Jaakobus Jeruusalemma koguduse esimene piiskop (*Hist. eccl.* II,1). Jaakobuse kohta vt Helmut **Köster**, *Einführung in das Neue Testament im Rahmen der Religionsgeschichte und Kulturgeschichte der hellenistischen und römischen Zeit* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1980), 414, 519, 538 jj, 578, 587, 591, 639, 646, 653, 661.

selt üks omapärase mõttemaailmaga kristlik grupp.⁸⁵ Maarja evangeelium ja teised Maarja Magdaleenat esiletõstvad teosed lubavad oletada, et ka teda pidasid teatud kristlikud rühmitused oma autoriteediks. Me ei tea neist aga midagi muud peale selle, et peaaegu kõik nad olid seotud gnostilise traditsiooniga. Järelikult võib väita, et Maarja Magdaleenal on gnostilises pärimuses oluline koht, kuid mitte selle pärast, et gnostikud aktsepteerisid naisi rohkem kui kujunev „enamuskirik“, vaid selle tõttu, et nad uskusid pärimust, mille järgi Maarja Magdaleena oli esimene, kellele ülestõusnu end ilmutas. See Johannese evangeeliumis (Jh 20:11 jj) kirjeldatud sündmus andis nende jaoks Maarja Magdaleenale autoriteedi ja tegi temast Kristuse sõnade usaldusväärse vahendaja.

TÕLGE⁸⁶

7

„(Kas) ka mateeria (ὄλη) saab hävitatud või mitte?“ Päästja (σωτήρ) lausus:
„Igasugune loomus (φύσις), kõik kujutised (πλάσμα), kõik loodu (φύσις) eksisteerivad ühes ja üheskoos.

5 Ja nad saavad uuesti omaenese juure juurde naastud, sest mateeria (ὄλη) olemus (φύσις) haihtub kuni omaenda loomuseni (φύσις). Kel kõrvad on kuulda, see kuulgu!“

10 Peetrus ütles temale: „Kuna (ὥς) sa oled meile kõik selgeks teinud, ütle meile (ka) seda üht⁸⁷: Mis on maailma (κόσμος) patt?“
Päästja lausus: „Ei ole olemas pattu, pigem (ἀλλά) olete

⁸⁵ Vt Masing, „Usklik Toomas“, 231–242.

⁸⁶ Kopti keelest tõlkinud Siim Haltsonen. Tõlke aluseks on väljaanne Pasquier, *L'Évangile selon Marie (BG 1)*. Tõlkija tänab Jaan Lahet tõlke käsikirja läbilugemise ning ettepanekute ja märkuste eest.

⁸⁷ Siinkohal esinev sõna **ΚΕΘΥΑ** tähendab otsetõlkes „teine“, **ΜΠΙΚΕΟΥΑ** aga „see teine“. Võib viidata kahele olulisele küsimusele, millest esimene ei ole säilinud.

9

Ärge seadke ühtegi käsku (ῥος) kõrgemale (sellest), mida ma teil käskinud olen, ega (οὐδέ) andke seadusi (νόμος) nagu seadusandja (νομοθέτες), nii et te seeläbi kinni võetud ei saaks.“

- 5 Kui ta seda öelnud oli, lahkus ta. Nemad aga (δέ) kurvastasid (π-λυπέιοθαι) ja nutsid väga (ning) ütlesid: „Kuidas saaksime me rahva (ἔθνος) sekka minna ja kuulutada Evangeeliumi (εὐαγγέλιον) Inimese Poja Kuningriigist?
- 10 Kui ükski nendest teda ei säästnud, kuidas säästavad nad (siis) meid?“ Siis (τότε) tõusis Maarja püsti, suudles (ἀσπάξεσθαι) neid kõiki ja ütles oma vendadele⁸⁹: „Ärge nutke
- 15 ja ärge kurvastage (π-λυπέισθαι) ega (οὐδέ) kõhelge, sest (γάρ) tema arm (χάρις) on kõigi teiega ja kaitseb (π-σκέπαζειν) teid. Parema (μᾶλλον) aga (δέ) kiitkem tema suurust, sest tema on
- 20 meid ette valmistanud ja teinud meist inimesed.“ Kui Maarja seda öelnud oli, muutis ta nende südamed paremaks (ἀγαθόν) ja nad hakkasid (π-ἀρχήσθαι) arutama (π-γυμνάζεσθαι) Päästja (σωτήρ) sõnu.

10

Peetrus ütles Maarjale: „Õde, me teame, et Päästja (σωτήρ) armastas sind rohkem kui (παρά) ülejäänud naisi.

Ütle meile Päästja (σωτήρ) sõnad, mis su

- 5 mõtteis on, mida sa tead, meie (aga) mitte, ka mida me kuulnud ei (οὐδέ) ole.“
Maarja vastas ja ütles:

⁸⁹ Sõna **συνή** esmane tähendus on küll „vennad“, kuid võib kontekstist olenevalt tähendada ka „õed-vennad“.

- „See, mis teile varjatud on, avaldan ma teile.“ Ja ta hakkas (αϰ-ἀρχήσθαι) neile rääkima
- 10** neid sõnu: „Mina,“ ütles ta, „mina nägin Issandat nägemuses (ὄραμα) ja ma ütlesin talle: „Issand, ma nägin sind täna nägemuses (ὄραμα).“ Ta vastas ja lausus mulle: „Õnnis oled sa, sest sa ei värise,
- 15** kui mind näed. Sest (γάρ) seal, kus mõistus (νοῦς) on, seal on aare.“ Ma ütlesin talle: „Issand, nüüd (üttele mulle) – (Kas) see, kes näeb nägemust (ὄραμα), näeb seda hinge (ψυχή) või vaimu (πνεῦμα) läbi?“ Päästja vastas ja
- 20** lausus: „See ei näe hinge (ψυχή) ega (οὐδέ) vaimu (πνεῦμα) läbi, vaid mõistus (νοῦς), mis on nende kahe vahel, on see, mis näeb nägemust (ὄραμα), ja on see, mis ...

(Leheküljed 11–14 puuduvad)

15

- ... ja iha (ἐπιθυμία) ütles: „Ma ei näinud sind laskumas. Aga (δέ) nüüd ma näen sind tõusmas. Miks (πῶς) aga (δέ) valetad sa, kui sa
- 5** mulle kuulud?“ Hing (ψυχή) vastas ja rääkis: „Mina nägin sind, (aga) mind sa ei näinud, ega (οὐδέ) tundnud sa mind ära. Ma olin sulle (kui) rüü ja mind sa ära ei tundnud.“ Kui ta seda öelnud oli, lahkus ta, rõõmustades
- 10** väga. Taas (πάλιν) tuli ta kolmanda väe (ἐξουσία) juurde, mida teadmatuseks kutsutakse. Ta küsis (π-ἐξετάζειν) hingelt (ψυχή), öeldes: „Kuhu sa lähed?
- 15** Kurjusest (πονηρία) olid sa haaratud,

ja haaratud sa olid. Ära mõista hukka (π-κρίνειν)!“ Ja hing (ψυχή)
 ütles: „Miks mõistad sa
 mind hukka (κρίνειν), kui hukka mõistnud (κρίνειν) ma ei ole?
 Haaratud ma olin,
 kuigi haaranud ma ei olnud. Mind ei
 tuntud ära, mina aga (δέ) tundsin ära, et kõiksus naaseb niihästi
 (εἴτε)
 maisena

16

- kui (εἴτε) ka taevasena. Kui hing (ψυχή) oli
 kolmandast väest (ἐξουσία) jagu saanud,
 läks ta ülespoole ja nägi
 neljandat väge (ἐξουσία). Tal oli
5 seitse kuju (μορφή). Esimene kuju (μορφή).
 oli pimedus, teine iha (ἐπιθυμία),
 kolmas teadmatust,
 neljas surmaiha,
 viies liha (σάρξ) kuningriik,
10 kuues liha (σάρξ) sõgetarkus,
 seitsmes
 raevu tarkus (σοφία). Need on raevu (ὄργή)
 seitse väge (ἐξουσία). Nad küsisid
 hingelt (ψυχή): „Kust sa tuled
15 inimesetapja või (ἢ) kuhu sa lähed
 paigahävitaja?“ Hing (ψυχή) vastas,
 öeldes: „See, kes mind on haaranud,
 on tapetud ja see, kes mind on piiranud,
 on hävitatud. Ja iha (ἐπιθυμία)
20 on otsa saanud, teadmatust
 surnud. Maailmast (κόσμος) olen ma vabastatud

17

läbi maailma (κόσμος) ja kujust (τύπος)
 läbi kõrgema kuju (τύπος).
 Ja unustuse kütke

- on vastav (πρός) ajale. Sellest hetkest alates
- 5** saavutan ma vaikuses puhkuse (ἀνάπαυσις) ajast (χρόνος), silmapilgust (καιρός), ajastust (αἰών)⁹⁰.“ Kui Maarja seda öelnud oli, vaikis ta, sest (ὥστε) (just) siiani oli Päästja (σωτήρ) temaga rääkinud.
- 10** Andreas aga (δέ) vastas ja ütles vendadele: „Õelge, mis teil öelda sellest, mis ta öelnud on. Kindlasti ei usu (πιστεύειν) ma, et Päästja (σωτήρ) seda öelnud on, sest (γάρ) need õpetused
- 15** on teised mõtted.“ Peetrus vastas ja rääkis sääraseist asjust. Ta küsis neilt Päästja (σωτήρ) kohta: „Kas rääkis ta salaja naisega
- 20** ja meiega avalikult mitte? Peame me ümber pöörama ja kõik teda tähele panema? Eelistas ta teda rohkem kui meid?“

18

- Siis Maarja nuttis ja rääkis Peetrusele: „Mu vend Peetrus, mida mõtled sina? Mõtled sa, et ma mõtlesin need ise oma
- 5** südames (välja) või (ή) et ma Päästja (σωτήρ) kohta valetan?“ Leevi vastas ja ütles Peetrusele: „Peetrus, sa oled ikka ja alati vihane. Nüüd näen ma sind, et sa naise vastu võitled (π-γυμνάζεσθαι) nagu
- 10** vastane (ἀντικείμενος). Kui aga Päästja⁹¹ (σωτήρ)

⁹⁰ Need neli kreekakeelset sõna, mis kõik tähistavad sisuliselt „aega“, on koptikeelses tekstis esitatud genitiivis: ΝΤΑΝΑΠΑΥΣΙΣ ΜΠΕΧΡΟΝΟΣ ΜΠΕΚΑΙΡΟΣ ΜΠΙΛΙΩΝ. Tõlke mõistetavuse huvides on siin kasutatud elatiivi.

⁹¹ Huvitav on märkida, et terve evangeeliumi vältel kasutatakse Päästja nimetamisel *Nomina sacra* vormi ΠΣΩΡ. Kuid nii selle kui ka järgneva (EvMar 18, 13) sõna puhul on tarvitatud täispikka väljakirjutust σωτήρ. Ilmselt on tegu tekstikohaga, mida rõhu-

- tegi temast väärilise (ἄξιος), kes
 aga (δέ) oled sina, et kõrvale ta heidad! Kindlasti (πάντως)
 tundis Päästja (σωτήρ) teda
 väga (ἀσφαλῶς). Seepärast armastas ta teda rohkem kui
15 meid. Pigem (μᾶλλον) häbenegem ja
 rõivastugem täiusliku (τέλειος) inimesega ja
 loogem ta endale nii, nagu (κατά) ta
 meile käskinud on, ja kuulutagem
 evangeeliumi, nii et me
20 teist käsku ega (οὐδέ) teist seadust kõrgemale sea
 sellest, mida Päästja (σωτήρ) öelnud on.“ Kui

19

Leevi seda öelnud oli, hakkasid (ῥ-ἀρχεσθαι) nad
 minema, et jutlustada ja kuulutada.

Evangeelium (εὐαγγέλιον)
 Maarja
 järgi (κατά).

tatakse, sest juba järgmisel Päästja mainimisel kirjutatakse see jällegi *Nomina sacra* na
 (EvMar 18, 21).